

1689. SPELMANSTRADITIONER I KUMLA SOCKEN, ÖVER-TJURBO HÄRAD, VÄSTMANLAND

Nedskrivet den 20 september 1938 av Axel Larsson, Gustavsborg 8, Västerås.

Efter följande sagesmän:

"Härsve-Fredrik" Johansson, bygdespelman, född 1850 i Härsved, Kumla. Död 1935.

Skräddare S Eriksson, född i Vads by, Kumla, 1855. Död i Västerås 1937.

Carl Alfred Johansson, född 1861 i Ransta, Kumla. 1938 boende i Labacken.

Alfred Hellberg, född 1866 i Österby, Kumla. 1938 boende i Kärrbäcksbo, Ransta.

Spelmannen Lars Lundin, född 1840 i Vad, Kumla. Död 1910 i Färna.

Hovslagare C Svanberg, född 1864 på Ransta ås, Kumla. 1938 boende i Labacken.

Fru Ida Hedlund, född Kilberg i Bäckeby år 1874. Död därstädes år 1937.

Fru Augusta Färngren, född 1872 i Bånsta, Kumla. Bodde 1938 i Färna, Bånsta.

Beskrivningen är av Axel Larsson nedtecknad på "mål" (dialekt). För att göra texten mer begriplig för nuvarande och kommande generationer har en del ord och uttryck "översatts" till dagens språk av "renskrivaren" - G Fransson. Dessa förklaringar omedelbart inom parentes.

"När en vanlig menniska (människa) feck tag i en fijol (fiol) eller klanett (klarinet), så tyckte folk (folk) att då va ingenting att höra." Inte begrep han sej på en fijol," hette det, "inte mera än suggan på värkvarn" (väderkvarnen). Nej, skulle man lyssna på musik, så skulle då vara en som kunde, som ha (hade) lärt sej å kunde få fram tonerna. Men en annan, som bara tog sej te (till), han begrep sej inte på, så som en Härsve-Fredrik eller Kulla-Lasse (Lars Lundin) eller soldat Hallström, då va spelmän då. Soldat Hallström va knekt för Hallsta å Vibo i Råmfertuna (Romfartuna) å blåste klanett ihop mä Härsve-Fredrik. Skulle man ha musik "skulle man vändasej te huvu (huvudet) å inte te arrsåle (aschelet) d.v.s. man skulle vända sej te en som kunde spela, som va lärd te spela. Så om det jälde (gälde) att skaffa musik te bröllåpp (bröllop) eller nån annan tillställning så var en sån som Härsve-Fredrik, Lasse Lundin eller Hallin i Hoffnäs på Ransta egor (ägor) självskrivna. Nån annan kunde det inte bli fråga om. Och om det jälde (gälde) da eller lekstugga (lekstuga = danslekar o.dyl) i äppsocknen (?) så hadde dåm sina bestämda s.k. bygdespelmän. I Ransta bynn hadde man under 1840-50 in på 60-talet Hallin, Hedberg och i Vad hadde man ju Kulla-Lasse (Lars Lundin) barnfödd i Vad. Härsve -Fredrik var dock som pappa för dåm allehop å han spela i utgållarna (grannsocknarna) i Vallrum (Vallrån) och i Hallsta m.fl. bya Ty maken te spelman fandes (finns) inte i bygden som kunde mäta sej mä honom. Några särskilda häradsspelmän mins inte ens mina gamlest (gamlaste) sagesmän, och några bestämda gränser drog man nog inte äpp (upp), utan det var mera en tyst överenskommelse att spelmännen inte ville gå i väjn (vägen) för varann (varandra) eller göra nå (något) försök att äta ut varandra. Men i då ställe jälpte (hjälppte) dåm varann spela på stora bröllåpp å kalas när man behövde vara 2-3 spelmän. Härsve-Fredrik tala om hur han mytttje (mycket) tidit (tidigt) vart kallad att spela långt bort i andra socknar, och det på flera hundra bröllåpp å andra teställningar (tillställningar).

Man tala om att Hedberg i Ransta var av gammal spelmannssläkt (-släkt) liksom att Härsve-Fredrik hadde musiken i arv efter nån annan i slägten det va då alldeles säkert. Ty att musiken, å konsten att spela, låg i slägten, var slägtarv, det var man alldeles säker på, ty annars kunde ingen ta sej te ändå.

En spelman han hadde spelhuvu, musikhuvu. Om nån helt ung påjke (pojke) hadde huvu (huvud) för musik, ville håll på å spela, så ville man "för all del" inte hindra honom, utan han feck håll på bäst han ville. Så var till ex. fal-

let med en min skolkamrat som hadde fallenhet (talang) för att spela handklaver (dragspel) redan som tiedring. Och man skaffade honom ett spritt nytt handklaver som han t.o.m. feck spela på i skoern (skolan) så snart vi hadde rast. Om nån påj-ke visa anlag för musik å ville håll på å spela, visa ej ha spelhuvu (musiköra) så ansågs ju detta vara lite välke (?) ty på den tin (tiden) skulle ju allting på åter (efter) musik. Så en spelman va en välken kar, vart apphedra (blev särskilt aktad). Hallin i Häffnäs hadde vare en s.k. håboist (oboist) ve rege-mente å kunde blåsa klanett, vilken konst han lärde ut åt flera. När Vallråms Ulla fira brölläpp år 1864 var Härsvé-Fredrik på fjortande åre (var 14 år) och var må att titta på ståten och fick så höra när spelmännen spela äpp "Vallrums Ullas Brölläppsmarsch", vilken var särskilt kånponerad till detta brölläpp. Väl hemkommen på kvällen sätte Fredrik sej te å notsätte (skrev ned den på noter), vilken vart (blev) den första han lärde sej spela på fijol. Sen va han iväg te Brunnkvist i Altuna, en gammal bygdespelman (fjolist) och av denne lärd han sej hantera strå-ken. Och Fredrik var den första på trakten som spela åter noter, vilket inte var så vanli. Utan de gamla bygdespelmännen spela vanligen åter jehör (gehör). Nu va ju inte alla gamla bygdespelmän så anjelägna om att lära ut kånsten. Man ville vara ensam att spela. Men det var ju en bit emellan Altuna å Kumla å Fredrik hadde ju anlag, så då stog assint på (så det stod inte på= så det dröjde inte länge) förr än han lärd sej. Men va då kosta Fredrik tala han inte om, och det va ju i slutet på 1860-talet som Fredrik va iväg å lärde sej. Och en bekant mästare i kons-ten va nog lika belåten för nå i natura som att få pångar.

Hallin i Häffnäs kalla man för Blås-Hallin, eftersom han blåste klanett. Men en som Härsvé-Fredrik sades vara storspelman och kunde spela allting: Marscher, pålskår (polsskor), gånalåtar, steklåtar m.m. och han hade en ganska stor samling av noter, däribland Aspåkerspolskan m.fl. En hel del av hans noter blev genom mig lemnat till Landsmåls-Arkivet. Om någon spelman kom vandrando åter väjn (vägen) å jick ur gål i gål (gick från gård till gård), kallades han för taskspelare (tasker= stackare). Men så börja ju mytttje tidigt de s.k. positivhalarna att gå må ett positiv på ryg-gen, å en liten markatta, och dessa betraktade bygdens fålk nästan som en sorts fi-nare lan'sstrykare. Men en spelman barnfödd i socknen va högt akta, ty han var ju hantverkare eller "hadde arbete för sej" å feck inte barra å frev. Hallin va törpa-re (torpare), Fredrik va välken (?) bonnson (välbeställd? bondson) å arbeta på går'n å Lasse Lundin va skraddare å feck å söma (sydde) i gålarna. Ingen av de gam-la bygdespelmännen födde sej (försörjde sig) må te spela. Å va dåm feck i betarning (betalning) när dåm va å spela vart assint nå talans om (blev det alls inte något tal om), men man visste att dåm hadde pångar. Atminståne Fredrik va inte så barr-fotta (barfota= fattig). Hedberg i Rånsta bynn va ju förmögen bonde å om han ve nå tillfälle blåste klanett ihop må en fijolspelman så tog han assint (alls inte) för då (han tog inte betalt).

Härsvé-Fredrik ansågs av en del som lite egen eftersom han allri jifte sej utan vart (förblev) ungkar. Min ena syster tjåna piga i Härsvéd åren 1892-1894 innan hon slutat skolan och hon tala om att Fredrik en del söndagar glömde båd åta å dricka för sin fijol. Han barra (bara) feck å trampa åter å fram, fram å tebaks (tillbaka) på gålfet (golvet) å spela. Ibland riktigt dystra tråkugga (tråkiga) bi-tar, å ibland lät då som att fijolen jämrade sej. Han va som borthållra å förtröl-la (förbytt och förtrollad) åv fijoln å musiken hette det. En sån som han vart för-håxa "så inne i fijoln" som han va. Han va rakt tokn må te spela, mente svågerskan hanses (hans svågerska), Härsvé Mari kallad. Men gamle knekten Hallström, för Hall-sta, som mytttje va ihop må Fredrik å blåste klanett vart då kraflutt för (blev de dåligt med). Han tog sej te feck i Hallsta å söp istället för te vara hemmave å skåmra (i stället får att vara hemma och arbeta), å så kunde han gå långa tider, fick då knalt (brist på pengar) på slute, va må på danser i gamla skoggvaktars i Hallsta å blåste på danser mot att han feck nån sup. Han vart svag mot slute å dog i fattidom å elände i början på 1900-tale. Men en spelman vart inte gammal, hette det, han höll sej ung, va gla och livad å kunde prata för sju, kunde prata sju stuggår fulla (prata 7 stugor fulla). Gla som en spelman, hette det, han spela te sin blekaste dö. Om Lasse Lundin i Vad hettes att han va en rikti lustikurre, som kunde roa att helt lag, tog live lätt, va skåjfrisk å va så vig att han va

som en fjäder, va liten men naggande go. Den vackresta jäntan som finns i bygd låva man att spelman skulle få te sängkamrat, på ett bröllåp, om han spela bra, va munter å gla.

Min sageskvinna fru Tilda Johansson tala om att hon år 1869 var mä på en dans i Vallrum, på inbjudan av härrskape i går'n, och då spela Härsvé-Fredrik ensamman. Men i regel var man två på bå-dans å framför allt på bröllåp å stora kalasen, liksom om en by hadde lekstuga mellan jul å nyår. Härsvé-Fredrik må fijol å knekten Hallström spela klanett, han spela andra stämman eller sekundera, som en del sade. Skulle man hålla kalas å bjuda dit fålk så ville man att då skulle vara lite hävli (bra) eller välken (fin) musik så att man slapp skämmas. Allti vart då nå'n rå:må betalningen å ett par spelmänner. Om den som skulle hålla bröllåp va fätti så la man på lite te spelpengar d.v.s. att man samla pängar å spelman och värden feck spelman gratis. Man ville väl jålpa te å få lite roli på bröllåp.

Når ett bröllåpsfölje ga sej i väg te tjörkan (kyrkan) skulle spelmänner spela vissa låtar liksom även når brupare tåga in i tjörkan. Å sen skulle spelmänner spela från låktarn och så ve utgången ur tjörkan, liksom nån gång på hemväj'n och så naturligtvis vid hemkomsten te går'n. Når Vallråms Ulla hadde sitt bröllåp ve vigseln i Kumla Tjörka å min sagesman, skræddar Eriksson va mä, nie år gammal, låg i Svarta grindsbacken, mellan Vad å Vallrum, såg på ståten å öppna grinden å bröllåpsfålke, ty bröllåpe hölls ve mesömar (midsommar). Erik-Pårs Wilhelm i Vad for te Simtuna å jift sej, men hadde spelman från Vad nemligen Kulla-Lasse å han satt på första åket (åkdonet) å blåste klanett når bröllåpsfålke åkte ut från brugummens hem i Vad. Men sen spela däm ju inte hela väj'n (vägen). Men väl framme i bruens (brudens) hem så spela man innan flke jek in der. Skrædd. Eriksson stog i Vasgatan (Vads bygatan) å såg på ståten även den gången, vilket va åre- åtter Vallråms-Ullas bröllåp. Och inte vart spelmänner neka i tjörkan ve (vid) ett tjörkbröllåp, ty presten såg helst att folk jifte sej i Tjörkan. Om ett bröllåp hölls hemma ve (hölls i hemmet) må vigsel inne i stuggan så möttes gästerna av spelmänner, som spela in däm. Å spela nå'n låt före å åtter vigseln. Och sen når steken bars in spela man steklåten. Å sen når man skänkte i (slog i) supen å drack bru-fålkes skål spela man skänklåten.

Men når sen dansen börja så jælde det för spelmänner att spela så fålk vart ut-tröttade å åppmätta (belåtna) på dans. Å ju förr däm vart trötta, ju bättre. Man hade ju i Kumla en dryg samling pålskår (polskor) å valser. Men vad de hette alla de gamla det är nu avglömt. Men Aspåkerspolskan mins man än i dag.

Före lantmäteri (laga skifte) samlades bå (både) unga å gamla ofta på Törje (torget) på lördagskvällar å söndagsåttermiddagar (-åftermiddagar) på sommarn och lekte ringlekar samt springlekar, "Sista part ut" m.fl. Och vid ett sånt tillfälle var Blås-Hallin eller nån annan åv bynns spelmän må å underhöll må lite musik. Men 1867 flytta den första boen (bonden) ut ur bynn, vilket skedde under musik. Så spelman åkte på första lasse å spela hela väj'n ut te nuvarande Eriksberg. Men nästan allting skulle gå må musik, till och må slåtter'n på ångslage. Ånda fram p 1830-talet var det sed att man tåga iväg te ången, kararna må liar, kvinnfålke må härvar (råfsor) klåckan (klockan) 1/2 2 - 2 på mårrån (morgonen) medan daggen satt i (medan det ännu var dagg i marken). Och i spetsen för det långa tåge jek två spelmän må fijol å klanett å spela hela fågatan ånda ut te ången. Och under tin (tiden) medan slåtterfålke slog å råfsa så spelas det låtar av olika slag. Men denna sed upphörde sedan och man nöjde sig må att spelmänner i samma ti på mårrån (morgonen) spela når man jek te ångslage å spela når man jek hem te bynn.

Så hände det nog att man spela vålllåtar når hynn släppte vall kritnen (djuren, vanligen korna) förr i sin dar. Och vid ungdomens lekstuggår ve julen liksom annars under åre va då inte nå roli (roligt) om inte spelmänner va må å spela sina låtar å bitar. Så hade man kråpps-kalasa når man la åpp kråppsden (takstolarna på huset, vid nybyggnad). Å även detta jek må musik så spelman va må.

Majstång ve mesåmmar har man nog haft långt tebaks i alla byar, även i Kumla. Men denna sed vart mycke tidigt bårtlagd. Men på den ti'n når man ånnu reste majstång eller mesåmmarsstång, som en sageskvinna sade, då fira man bynns största högti. Ty ve mesåmmarn var ju vackresta tin på hela åre. Och då var spelman eller spel-

männerna må å spela när stånngen restes på Tårje. Och vid vilket tillfälle också bynn såg ut en mesåmmarsbru, utvald bland de unga jänärna. Så noq var bunns å buadens spelmän både akta å åpptajna (aktade och upptanna) förr i sin dar när man ville ha litet musik ofta. Låt en spelmanslåt eller dra en liten låt, hette det. Hur tyckte du att då låt?

Med låt mente man en melodi spelad på fïjol, klanett eller annat instrument, en danslåt eller leklat, en gånglåt, som det jeck lätt att nå ätter, som man spela på väg te ången eller på väg te lekstugaan. Lek var något som man kunde utföra under musik, men utan musik också. Ty man kunde leka å sjunga d.v.s. utföra leken med såna. Och det egentliga syftet må leken var att roa varann och närma sej te varann (varandra) och att inte jäntärna tröttna på påjkarnas sällskap. Och som avslutning på en kväll på lekstugaan lekte man parningslekar (parlekar) då man bildade par av en påjke å en jänta. Det hette att man skulle para ihop sej i leken, som oftas slutade må en åmfamning å pussar (kyszar).

I Tjörkan (kyrkan) förekom inte att man spela fïjol i samband med gusstjänsten (gudstjänsten) utan endast ve de då å då förekommande tjörkbröllåpen d.v.s. vïssel i tjörkan. Enligt uppgift har det visst inträffat förr i tiden att tjörkans årjel (orgel) varit obrukbar och vid ett sådant tillfälle måste kläckarfår (klockaren) leda sången med tillhjälp av salmonika (psalmonikum) som bestod av en lång låda, som man hadde stående på bordet och som spelades med en stråke. Dessa små, enkla instrument fannades det i nästan varenda stugga i Kumla ännu i min barndom. Och en söndagseftermiddag spela psalmonikan på vintern samma roll som radion i våra dagar som förströelse. Så kom man in te knekten eller te skåmarn (skomakarn) en sönda på ättermiddan kunde man nästan vara säker på att sallmonikan stoq på borde och breve (bredvid) den låg en liten sallmonikeskola, en liten notbok, som va nödvändigt när man höll på å spela. Och så för all del svenska sallmboken (psalmboken) må gamla sallmer (psalmer) i. Å alla notera (noterna) i sallmonikskolan var i siffror. Och det fannades små billiga skolår, deribland en enligt uppgift utgïven av en gammalklädekar Allard i Simtuna socken. Det var andäktigt (högtidsstunder) att höra en som kunde spela sallmonika s.m t.ex. knekten för Va^orum, kärpral Wallman eller skomakar Färnaren m.fl. och vilka även hadde såna-röst.

Nå'n direkt osämja eller rivalitet förekom noq inte bland bygdespelmän, ty dom var väl inte flera än att dom hadde rum, mente man, å bjö också te att inte nå i väj'n (inte gå i vägen) för varann. Och ingen av dom levde på att spela. Va en spelman feck åv en bonde för han spela på kalas eller bröllåpp då anjeck ingen, hette det, men saken va den att om man vetat va ha nå spelman ha fler kåme å vilka (velat) ha lite ordentligt betalt. Då va nästan må en spelman som må prosten att han feck i natura så då räckte bå väl å länge. Förr i sin dar när bñnren hadde sina stora kalas så va spelman den första som jeck te kalasgård'n å den sista som jeck från ård'n. Ty spelman skulle varra bå först å sist. När det jælde att traktera spelman så va man inte snål på brännvin, utan va han åv då slage så feck han för läpparna. Vart han för lat te spela så sloq man i en stor sup så han feck åpp ångan å feck fart på stråken ijänn. Man ville att spelmännen skulle nästan spela i ett väsende å stråken skulle gå som ensjeklave. Så toq man åpp spelpenqar åt spelman på bå (både) bröllåpp, under dansen å på lekstugaan. Ty när dansen börja på bröllåpp ville man ha mutttje musik te börja må, innan de flesta tröttna åv. Så var det allti mån som jeck må häven, vilken var en hatt eller en skål, i vilken man taqg åpp spelpengarna och under ti'n sjöng man: Skänk en slant åt aubben nådigaaste härre eller å spelman han blir så alador, sjunga falleri, falleri, fallerallan lej, sjung håpp faller ej m.fl. stråker.

Prosten eller kapplan (pastorn) brydde sej ingenting om att spelmännen spela, inte ens på danser, å ännu mindre på lekstugår, ty ungdomen skulle ha lite roli det missunna man dom inte. För annars trivdes dåm inte i socknen. Men när läsari (frireligiös propaganda) börja i Kumla på 1860-talet så börja predikanter på att på det värsta dömma bå dans å lekstugår och med dessa sammanhängande spel att sådant var värsligt (våldsligt) var av ondo. Och en läsare (frireligiös präst eller församlingsmedlem) trodde inte att en spelman kunde bli salig (salig) så länge han hadde fïjol eller klanetten te sin Gud.

I min ungdom å barndom tala de gamlesta om hur man skulle gå te väqa om man ville lär sej spela åv Näcken eller Strömkar'n som en del kalla honom. Man skulle vara ägare te en fijol å ha lite spelhuvu. Men sen behövde man barra ta en helsvart katt under den ena armen å fijoln under den andra å gå te bätttjen (bäcken, försen) tre torsdaskvällar ätter varann. Men det skulle vara helst på våren när fårsen brusa som bäst. Tredje torsdasskvälln ve tålvtn (12-tiden) vart man varse (fick man se) Näcken, å sen så feck man nog lär sej. Men man vart som Näcken, man vart allri sali. En del hadde för sej att man feck en fijol åv Näcken. En del sa att man feck överta Näckens fijol i utbyte mot sin egen. Näcken, som bodde i kvarnfårsen eller i annan fårs, spela allti fijol å lärde andra om man barra ville lär sej å rätt sej ätter'n. Näckens pållska feck man lär sej åv Näcken. Så den som kunde spela den han ha vare te Näcken, då visste man. Men en gubbe i Kumla tala om att han va mä som ung - för många Härrans år se'n, kanske på 1850-talet - i en lekstuga. Å spelman satt på en hugastäbba (huggstubbe) å rätt va då va så spela han åpp Näckens pållska. Å ju längre (längre) han spela ju värre vart dansen. Å te sist så börja allting dansa runnt t.o.m. spelman å stäbben (stubben) som han satt på. Å blon (blodet) börja sippra ut i näsan på spelman å trängde fram under naglarna. Men då förstäss begrep gubben att spelman inte kunde sluta, varför han drog åpp fällkniven å skar åv var eviga (alla) fijolsträng. Men då va i grevens ti för spelmannen va så gått som slut. Han ha inte stått ut så länge te.

Man sa att Härsve-Fredrik kunde - om han ville - spela så ingen kunde sitt still, inte ens de gamlesta, utan alla for åpp å bar te å dansa. En del gamla försäkra bestämt att det även i Kumla funndas spelmän som ha svurre bårt sej åt Hin Håle, som feek däm (tog dom) när däm starva å (dog) mot då att däm kunde lär sej spela. En sånn storspelman kunde spela på va som helst, på en vanli stor, ett veträ, en gammal sko eller liknande.

Enligt min sagesman Leon. Eriksson vistades i början av 1880-talet vid Hovberga i Färn-socken (Färna) och vid Bessbo (Bispebo) i Sävalla socken och han talte om att en gång på sommaren var ett bröllåpp i en gård (gård) å två duktiga spelmän som spela dansmusik. Nu hadde däm förstren öppna i bröllåppsån och musiken hördes te granngår'n så bra att däm tog i å stälde te mä dans även der fast då va en bit emellan å dansa ätter samma musik. Nog va då fem minuters väg mellan gålarna.

.....

Gustavsborg, Västerås, 20 sept. 1938 Ax. Larsson"

Spelmans-
stämma vid
Västsura

12 maj 1988